

НАЦІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ НАУК УКРАЇНИ
ІНСТИТУТ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ

ЗІНЧЕНКО Ірина Василівна

УДК 808.3. - 086

НОМІНАЦІЯ ВИШИВАЛЬНИХ ТЕХНІК У ГУЦУЛЬСЬКИХ І
СУМІЖНИХ З НИМИ ГОВІРКАХ

Спеціальність 10.02.01 - українська мова

Автореферат

дисертації на здобуття наукового ступеня
кандидата філологічних наук

Київ - 1997

Роботу виконано у відділі діалектології Інституту української мови НАН України

Науковий керівник: кандидат філологічних наук
Москаленко Лілія Анатолівна,
Інститут української мови НАН України,
науковий співробітник

Офіційні опоненти: Доктор філологічних наук, професор
Матвіяс Іван Григорович,
Інститут української мови НАН України,
провідний науковий співробітник

кандидат філологічних наук
Скопненко Олександр Іванович,
Інститут мовознавства ім. О.О.Потебні НАН України,
молодший науковий співробітник

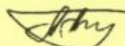
Провідна установа - кафедра української мови Національного педагогічного
університету ім. М. П. Драгоманова, Міністерство освіти
України

Захист відбудеться 23 грудня 1997р. о 14 годині на засіданні спеціалізованої вченої
ради Д.26.173.01 для захисту дисертацій на здобуття наукового ступеня доктора
філологічних наук при Інституті української мови НАН України (252001, Київ - 1,
вул.Грушевського, 4).

З дисертацією можна ознайомитися в бібліотеці Інституту мовознавства ім.
О.О. Потебні та Інституту української мови НАН України (252001, Київ - 1,
вул.Грушевського, 4).

Автореферат розіслано " " листопада 1997 року.

Учений секретар спеціалізованої вченої ради
кандидат філологічних наук

Л.В. Ажнюк

ЛНБ України ім.В.Стефаника

00742621 (M)

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Дослідження останніх років у галузі конкретної лексики свідчать про те, що коло питань, пов'язаних з назвами визначених лексико-семантичних груп, може і повинне значно розширитися, а окремі проблеми зможуть знайти своє розв'язання завдяки аналізу нового фактичного матеріалу.

Так, продовжує залишатися актуальною проблема способів і засобів номінації, семантичної мотивації назв різних груп лексики.

Лексика художніх промислів гуцульських та суміжних з ними говірок, зокрема вишивального, ще й досі не була предметом спеціального вивчення. Не досліджено також семантичну мотивацію, принципи, способи і засоби номінації вишивальних технік (далі - ВТ), що функціонують у досліджуваних говірках.

Мета дослідження полягає у комплексному вивченні шляхів формування назв ВТ у гуцульських і суміжних з ними говірках обстежуваного регіону, у виявленні особливостей семантичної мотивації назв ВТ, принципів, способів і засобів номінації. Мета дослідження передбачає розв'язання таких завдань: 1) описати склад і структурну організацію тематичної групи лексики (далі -ТГЛ) вишивання та лексико-семантичної групи (далі - ЛСГ) назв ВТ; 2) дослідити особливості семантичної мотивації назв ВТ і подати класифікацію назв ВТ за мотиваційними ознаками (далі - МО); визначити характерні МО, які лягли в основу назв ВТ, з'ясувати їх продуктивність; 3) визначити принципи номінації ВТ; 4) встановити мотиваційні зв'язки назв ВТ з лексемами інших тематичних та лексико-семантичних груп, а також зв'язки всередині ЛСГ назв ВТ; 5) дослідити причини лексичної диференціації назв ВТ; 6) сформулювати визначення номінативного ряду (далі - НР) - основної класифікаційної одиниці у досліджуваній ЛСГ і пояснити його відмінність від синонімічного; 7) визначити характер взаємозв'язків між компонентами НР; 8) дати поняття номінативного блоку (далі -НБ) та проаналізувати один з НБ досліджуваної ЛСГ за НР, які його формують; 9) створити модель НБ "хрестикові" та прослідкувати продуктивність різних МО у номінативних рядах семи ВТ, що його формують; 10) визначити залежність між типами МО і способами номінації; 11) розглянути засоби номінації та з'ясувати їх продуктивність при творенні назв ВТ; описати основні структурні й словотвірні типи назв ВТ; 12) визначити співвідношення між структурними типами назв ВТ та способами їх творення; 13) здійснити картографування назв семи ВТ, що складають НБ "хрестикові" з урахуванням їх варіювання на лексичному та мотиваційному рівнях.

При написанні дисертації застосовувалися описовий, статистичний, лінгвогеографічний методи, а також метод локалізації мовних явищ.

Методологічною основою дослідження є принципи системності та історизму об'єкта вивчення та загальні положення теорії пізнання, які передбачають розуміння мови як системи взаємопов'язаних і взаємозумовлених одиниць не тільки у просторі, а й у часі. У роботі виходимо з того, що окрема діалектна система існує в тісному взаємозв'язку з іншими окремими діалектними системами. Визначальними у дослідженні є положення про зв'язок мови й історії народу, мови й мислення, змісту і форми.

Об'єктом дисертаційного дослідження є гуцульські та суміжні з ними говірки різних типів, що функціонують у 26 населених пунктах Вижницького, Сторожинецького, Путильського районів Чернівецької області, Верховинського, Косівського та Снятинського районів Івано-Франківської області. При виборі території обстеження ми керувалися екстралінгвальними чинниками і надали перевагу регіонові, де найбільш активно функціонує вишивальний промисел (зокрема, у Косові, Вижниці і Верховині працюють мистецькі центри). Завдяки цим двом факторам - мовному і позамовному - ми змогли у 26 говірках зафіксувати 8760 номенів ТГЛ вишивання, які і є предметом нашого дослідження. Ця лексика була зібрана автором експедиційним шляхом 1978-1993 рр. за спеціальною, розробленою дисертанткою, програмою з 260 питань, а також за допомогою 92 зразків-відшивок традиційних ВТ. Принагідно бралися до уваги також назви з фахової літератури: О.О.Гасюк, Т.В.Кара-Васильєвої, О.Кулик, Н.Д.Маясової, Г.К.Цибульової і Г.Ф.Гаврилової.

Ядро говірок, які функціонують у досліджуваному регіоні, становлять гуцульські говірки. Самобутність гуцулія здавна стала об'єктом пильної уваги істориків, етнографів, фольклористів, мистецтвознавців. Активно досліджуються і гуцульські говірки. Значна кількість праць присвячена окресленню їх місця на діалектологічній карті України, вивченню історії лексикографічного дослідження Гуцульщини, визначенню її лексичного та словотвірного потенціалів. На обстежуваній території, крім гуцульських, функціонують також суміжні з ними покутсько-буковинські, покутські, буковинські і говірки перехідного типу - буковинські перехідні до гуцульських¹.

Наукова новизна дослідження полягає в тому, що назви ВТ цих говірок ще не були об'єктом спеціального вивчення. Цим дослідженням вперше вводиться у

¹ Герман К.Ф. Українські говірки Північної Буковини в історичному та лінгвогеографічному аспекті. Фонетика, фонологія. - Чернівці, 1995. - С.387.

науковий обіг лексики вишивального промислу гуцульських і суміжних з ними говірок обстежуваного регіону, а також здійснюється спроба системного аналізу проблем семантичної мотивації, визначається місце мотиваційних серед інших видів системних зв'язків у лексиці. На основі здійсненої автором етнографічної класифікації ВТ і мовознавчого аналізу їх назв визначено набір специфічних МО і мотиваційних значень (далі - МЗ), що дає підстави стверджувати системність цієї ЛСГ. Уперше досліджено способи і засоби номінації назв ВТ, які посідають належне місце у лексичному фонді прадавніх пластів української мови; виявлено особливості формування аналізованої ЛСГ, що дає можливість визначити деякі особливості механізму номінації досліджуваних говірок. На основі аналізу назв ВТ визначено структурні і семантичні моделі - зразки, за якими здійснюється номінація, встановлено продуктивність способів і засобів номінації, з'ясовано специфіка семантичної мотивації назв ВТ. Картографування назв ВТ, що формують НБ "хрестикові", здійснене на рівні лексики та мотивації, показує особливості просторового варіювання мотивів номінації та способів і засобів їх лексичної реалізації.

Практичне значення. Матеріали і результати дослідження можуть бути використані при укладанні загальномовних та термінологічних словників, "Словника українських народних говірок", при підготовці курсу діалектної лексикології; для порівняльно-історичних, семасіологічних і етимологічних студій слов'янських мов. Фактичний матеріал, а також спостереження і висновки, одержані в результаті дослідження, можуть бути використані у вузівському курсі діалектології, а також при підготовці посібника, розрахованого на старші класи середньої школи та професійні училища, у яких готуються спеціалісти з народних промислів.

На захист виносяться такі положення:

1. ТГЛ вишивання і ЛСГ назв ВТ характеризуються системною внутрішньою організацією.
2. Мотиваційні зв'язки охоплюють всю ЛСГ назв ВТ.
3. Ієрархія мотиваційних зв'язків, які охоплюють назви ВТ, у межах конкретних МО є складною.
4. У результаті узагальнення МО визначаються три принципи номінації ВТ у досліджуваних говірках.
5. Основною класифікаційною одиницею для аналізу ЛСГ є НР, який становить сукупність назв окремої ВТ.

6. Для кожного НР, крім спільних, характерні і специфічні репертуари МО.

7. Основними засобами номінації ВТ є семантичне переосмислення, утворення комплексних номенів, афіксація, субстантивация, слово- і основоскладання, а також запозичення.

8. Лексичне й мотиваційне варіювання назв ВТ досліджуваних говірок має свої особливості.

Апробація роботи. Основні положення дисертації і результати дослідження обговорювалися на конференціях та нарадах: Проблеми дослідження діалектної лексики і фразеології української мови (Ужгород, 1978); Лексика української мови у її зв'язках з сусідніми слов'янськими і неслов'янськими мовами (Ужгород, 1982); Всесоюзная сессия по итогам этнографических и антропологических исследований (Москва - Черновцы, 1982); XV Республіканська діалектологічна нарада (Житомир, 1983); Совещание по вопросам диалектологии и истории языка (Москва - Ужгород, 1984); Республіканська конференція, присвячена 150-річчю з дня народження Ю.Федьковича (Чернівці, 1984); Картографическое обеспечение основных направлений экономического и социального развития Украинской ССР и её регионов (Черновцы, 1987); Республіканська науково-практична конференція молодих учених-суспільствознавців (Львів, 1987); X Всеукраїнська славистична конференція "Духовне відродження слов'ян у контексті європейської та світової культури" (Чернівці, 1992); Буковинська історико-краєзнавча конференція (Чернівці, 1992); Міжнародна наукова конференція "Семантика мови і тексту" (Івано-Франківськ, 1993); Всеукраїнська наукова конференція "Українська мова на Буковині" (Чернівці, 1994); Міжнародна наукова конференція "Демографічна ситуація в Карпатському регіоні: реальність, проблеми, прогнози на XXI ст." (Чернівці, 1996). Матеріали дисертації обговорювалися на засіданнях відділу діалектології Інституту української мови НАН України; на засіданнях кафедри сучасної української мови Чернівецького держуніверситету, а також на звітних наукових конференціях філологічного факультету Чернівецького держуніверситету ім. Ю. Федьковича (1978-1996 рр.). Дисертація схвалена на засіданні відділу діалектології Інституту української мови НАН України. Окремі положення дисертаційного дослідження викладені у 16 публікаціях.

Структура роботи відповідає меті та завданням дослідження. Обсяг дисертації 162 сторінки. Дисертація складається зі вступу, двох розділів ("Склад, структура і семантична мотивація назв вишивальних технік у гуцульських і суміжних з ними говірках" і "Способи і засоби номінації вишивальних технік у

гуцульських і суміжних з ними говірок”) і висновків. До роботи додаються графічні зображення ВТ з назвами і поясненнями до них; набір МО, які розподілені за типами МЗ; 14 картосхем назв семи ВТ (7 лексичних і 7 мотиваційних); список обстежених населених пунктів; схеми і таблиці; індекс використаних у роботі назв ВТ (загальний обсяг додатків - 135 с.). У дослідженні подано список використаної літератури, який налічує 301 позицію; список умовних скорочень; перелік скорочень найменувань джерел.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ

У “В с т у п і” обґрунтовується вибір теми, її актуальність, окреслюється мета і завдання роботи, визначається об’єкт і предмет дослідження, формулюються основні положення, які виносяться на захист.

У першому розділі - “Склад, структура і семантична мотивація назв вишивальних технік у гуцульських і суміжних з ними говірках” - здійснено системний структурний та семантичний аналіз лексики вишивання. У результаті цього аналізу визначено, що тематична група лексики вишивання - це надзвичайно широкий і багатий спеціалізований шар лексики (зафіксовано 8760 лексем), що має складну внутрішню структуру і на основі взаємодії принципів опозиційного протиставлення і семантичної спільності ділиться на такі ЛСГ: 1) назви орнаментів та їх елементів; 2) назви вишивальних технік; 3) назви процесів; 4) назви вишитих виробів та їх елементів; 5) назви матеріалів, на яких і з допомогою яких вишивають: а) назви тканин; б) назви ниток; в) назви знарядь; 6) назви кольорів. ЛСГ назв ВТ (2804 назви, 32% від усіх зафіксованих) є центром ТГЛ вишивання, навколо якого групуються всі інші ЛСГ.

Диференційними властивостями ВТ, що вплинули на членування ЛСГ їх назв, виявилися: 1) спосіб розміщення елементів ВТ (вишивальних стібків) відносно: а) один одного (навхрест, паралельно, послідовно); б) ниток основи (нерівно, зустрічно-скісно, фігурно (колами)); 2) спосіб виконання ВТ: а) бік виконання: виворіт; б) наявність отворів; в) допоміжні дії: призбирування; накладання. У межах аналізованої ЛСГ виділяється 10 НБ назв ВТ, між якими існує тісний семантичний і лексичний зв'язок: 1) “хрестикові”; 2) “гладеві”; 3) “стебелеві”; 4) “шнуркові”; 5) “кривулькові”; 6) “циркові”; 7) “низинкові”; 8) “дірковані”; 9) “морщені”; 10) “накладні”. Вичленування дрібніших структур у цих групах номінації ВТ має умовний характер і детерміноване як мовним досвідом носіїв говірок, так і ступенем пізнання ними об’єкта, що номінується.

Аналіз семантичної мотивації номенів на позначення ВТ дозволив вичленувати 22 загальних ознаки, які реалізуються в первинних і вторинних

номенах. У межах кожної з них виділяється значна кількість МЗ (від 2 до 22), у яких носії досліджуваних говірок актуалізують ще й мікромотиваційні значення - від 2 до 15, а в їх межах - ще й мінімікромотиваційні значення.

На синхронному зрізі зафіксовано дві групи назв ВТ: мотивовані і немотивовані. Немотивовані запозичені номени, що функціонують у досліджуваних говірках, представлені запозиченнями з румунської, російської, німецької, французької та польської мов.

Аналіз семантично прозорих назв ВТ показав, що ознаки, які послужили основою номінації, у 35,12% випадків передаються прямо, через семантику твірних основ, але частіше (в 64,88% випадків) ці ознаки мають опосередковану реалізацію. Завдяки цьому різноманітні ознаки ВТ можуть передаватися метафорично, конкретно-образними назвами, похідними від назв предметів побуту, рослин чи їх частин, предметів чи явищ природи, органів або частин тіла людини чи тварини, інших ВТ чи їх елементів, тварин та ін.; це вказує на тісні зв'язки досліджуваної ЛСГ з іншими ЛСГ цієї ж та інших тематичних груп лексики. Визначені моделі семантичної мотивації і моделі номінації можуть послужити ключем до етимологічних досліджень різних груп спеціальної лексики.

Найрозповсюдженішим типом номінації у досліджуваній ЛСГ є номінація шляхом вказівки на дві ознаки позначуваної реалії, одна з яких є домінуючою.

Семантично прозорі назви об'єднуються за принципами номінації у три групи: 1) за зовнішньою ознакою; 2) за внутрішньою якістю; 3) за функціональною властивістю. Тринадцять МО ("спосіб виконання", "спосіб розміщення", "будова", "форма", "практичне застосування", "поєднання кольорів", "виконувана функція в орнаменті", "розмір", "час", "територія побугування", "колір", "знаряддя чи матеріали виконання", "тактильні властивості") реалізуються у первинних номенах. Ці ж ознаки, а також їх різноманітні комбінації послужили основою для виникнення вторинних номінацій, які утворилися на підставі подібності ВТ чи їх елементів до інших ВТ чи їх елементів, інших різновидів рукоділля чи ремесел, а також до предметів (чи їх частин) інших ідеографічних сфер.

Більшість вторинних номенів виникла в результаті метафоричного перенесення за подібністю однієї чи кількох зовнішніх ознак реалії, які зіставлялися (найчастіше - форми, будови, кольору, поєднання кольорів).

За кількістю МО, реалізованих у межах номенів на позначення ВТ, зафіксовано мономотивовані, димотивовані та полімотивовані назви.

Найсуттєвішими МО первинних і вторинних назв ВТ виявилися такі: “спосіб виконання ВТ чи її елементів”, напр., *колений снурок* ‘ланцюжок’ - 7; *зад’ючка перебірана* ‘верхоплут поздовжній’ - 10 (37%); “спосіб розміщення ВТ чи її елементів”, напр., *сторпцовий хрестик* ‘прямий хрестик’ - 22; *кучер’ї стебелком* ‘гладь стеблова’ - 33 (12,4%); “будова”, напр., *кол’їт’ками, хрестик на одну лїточку* ‘фальшивий хрестик’ - 58 (7,8%); “форма”, напр., *квадратики* ‘занизування’ - 37; *павушок к’руглий* ‘виколовання “колесики”’ - 46 (5,9%); “подібність до предметів побуту”, напр., *кофрупочка* ‘зубцювання’ - 9; *в’їкоц’ї* ‘клітка’ - 21 (4,9%); “практичне застосування”, напр., *моршечка* ‘морщення “пшеничка”’ - 54 (4,1%); “подібність до рослин чи їх частин”, напр., *луп’яночки* ‘обкрутка’ - 15; *у’вивана л’ружечка* ‘виколовання’ - 49 (3,5%); “поєднання кольорів”, напр., *загальниц’а тар’ката, у’виванка кол’о’рова, к’їска у’с’ека к’їска к’раса, л’писаний шнур, л’бм’їтка л’їшана* ‘ретязь кольоровий’ - 16 (2,7%); “подібність до предметів чи явищ природи”, напр., *л’райдуга* ‘гладь “цеглинка”’ - 34; *ц’їтерна, з’їр’нички* ‘подвійний хрестик’ - 23 (2,7%); “подібність до органів або частин тіла людини чи тварини”, напр., *здо’рова к’їсочка* ‘хрестиккування’ - 12; *к’ур’ач’ї л’панки* ‘розсипний хрестик’ - 20 (2,4%); “подібність до інших ВТ чи їх елементів”, напр., *п’о’ч’еток ц’їзінки* ‘затяганка’ - 1 (2,4%); “виконувана функція в орнаменті”, напр., *л’бв’їд* ‘стебнівка’ - 2 (2%); “подібність до тварин”, напр., *б’л’ранчик* ‘вузлики’ - 19; *ч’ерв’ачок* ‘затяганка’ - 1; *л’мушки* ‘подвійний хрестик’ - 23; (2%); “розмір”, напр., *х’рестики в’елик’ї* ‘розсипний хрестик’ - 20; *м’ален’ка ц’ирка* ‘стебнівка’ - 2 (1,6%); “подібність до геометричних фігур”, напр., *к’оч’їл’ц’а* ‘виколовання “колесики”’ - 46; *к’убики г’лад’у* ‘лишт’ва’ - 24 (1,5%); “час виникнення чи застосування ВТ”, напр., *низ’їне кол’ис’* ‘лишт’ва’ - 24; *т’ел’пер’їшне* ‘ланцюжок’ - 6 (1,4%); “територія побутування, виникнення ВТ”, напр., *бол’гарс’кий х’рестик* ‘подвійний хрестик’ - 23; *г’у’ц’ул’с’кий х’рестик* ‘хрестиккування’ - 12 (1,3%).

Ієрархія мотиваційних зв’язків, які охоплюють назви ВТ, є досить складною: у межах кожної з 22 МО носії говірок виділяють значну кількість МЗ (від 2 до 22), у яких актуалізують ще мікромотиваційні значення - від 2 до 15, а в їх межах - ще й мінімікромотиваційні значення.

Частотність вияву МО суттєво відрізняється у різних лексико-семантичних структурах (НБ, НР), що формують ЛСГ назв ВТ.

Деякі МО та МЗ, використані у фахових назвах вишивальних технік, відрізняються від МО та МЗ, що реалізуються у назвах ВТ досліджуваних говірок. Окремі з них можуть залишитися нереалізованими. Так, нереалізованими МО у назвах ВТ досліджуваних говірок, на відміну від уживаних у фаховій літературі з

художнього вишивання, є: “спосіб прикріплення вишивальних стібків”, “кількість проколювань, здійснюваних голкою для утворення отворів на вишивальній тканині”, “тип вишивальної тканини”, а також МЗ “об’ємність ВТ” (до МО “форма ВТ”), МЗ “позначення контурів орнаменту” (до МО “виконувана функція в орнаменті”), МЗ “спосіб розміщення вишивальних стібків: звороту” (до МО “спосіб розміщення”). Одиничні вияви мають МО “тактильні властивості” та МЗ “узагальнений вияв зовнішньої ознаки” (до МО “спосіб нанесення вишивальних стібків на тканину”).

Основною класифікаційною одиницею для аналізу назв ЛСГ є НР, який складає сукупність назв однієї ВТ. У межах НР вичленовуються ЛМГ, що складаються з номенів різної структури, які реалізують одну з найістотніших для цього ЛМГ ознаку. НР різняться кількістю ЛМГ та якістю МО, що у них поєднуються. Для кожного НР характерні, крім спільних (спосіб виконання, спосіб розміщення, будова), ще й специфічні МО (“час виникнення”, “подібність до іншої ВТ чи її елементів” і под.).

Детальний структурний та семантичний аналіз досліджуваної групи лексики, здійснений на основі моделювання, показав, що кожен з 10 вичленуваних НБ та 92 НР, які їх утворюють, різняться як продуктивністю і якістю МО, так і способами їх лексичної реалізації. Так, НБ “хрестикові” об’єднує 7 НР, назви яких об’єднані спільною МО “спосіб розміщення”: МЗ “вишивальних стібків: відносно один одного”: ММЗ “навхрест”. МО “спосіб розміщення” становить 29,5% від усіх використаних у номінаціях цього НБ ознак; “спосіб виконання” - 13,3%; “будова” - 13%; “подібність до предметів побуту” - 8,4%; “форма” - 5,3%; “територія побутування” - 3,7%; “подібність до іншої ВТ” і “подібність до тварин” - по 3,3%; “практичне використання” і “подібність до органів або частин тіла людини чи тварини” - по 3%; “подібність до предметів чи явищ природи” - 2,2%; “виконувана функція в орнаменті” - 2%; інші МО використовуються з меншою продуктивністю і разом становлять 10%. У семи НР назв ВТ, що формують НБ “хрестикові”, ці МО різняться як продуктивністю, так і способом їх лексичної реалізації. За структурою 258 номенів цього НБ - однослівні, 560 - складні й ускладнені конструкції.

Особливості лексичного й мотиваційного варіювання номенів НБ “хрестикові” відбито на картосхемах.

У другому розділі - “Способи і засоби номінації вишивальних технік у гуцульських і суміжних з ними говірках” - здійснюється аналіз способів та засобів номінації вишивальних технік, проведений з допомогою статистичної обробки

матеріалу. Він дозволяє стверджувати, що у досліджуваних говірках більшою продуктивністю відзначається непряма (опосередкована) номінація, коли має місце метафоричне перенесення назв інших реалій на ВТ (1819 назв; 64,87%). Прямий спосіб номінації використовується при творенні 985 назв ВТ (35,13%).

За структурою з 2804 назв ВТ 660 номенів - однослівні (прості і композитні); 1536 (54,8%) - складні; 608 (21,7%) - ускладнені конструкції. З 1819 назв ВТ, утворених непрямым способом, 402 (22,1%) - однослівні (прості і композитні); 1417 (77,9%) - складні й ускладнені конструкції; з 985 назв ВТ, утворених прямим способом номінації, 258 (26,2%) однослівних назв (простих і композитних); 727 (73,8%) - складних і ускладнених конструкцій. Однослівні (прості і композитні) номени, утворені прямим способом, становлять 39,1%; утворені непрямым способом номінації - 60,9%. Складні й ускладнені конструкції, утворені прямим способом номінації, становлять 33,9%; складні й ускладнені конструкції, утворені непрямым способом номінації - 66,1%.

Кожен із способів номінації має свої засоби, серед яких у досліджуваних говірках як продуктивні зафіксовано: семантичне переосмислення, афіксацію, субстантивацію, запозичення, осново- і словоскладання. Крім цих засобів номінації у досліджуваних говірках використовується також утворення складних назв.

Серед засобів номінації у досліджуваних говірках найбільшу продуктивність при творенні однослівних назв має семантичне переосмислення - 60,9%; друге місце займає афіксація - 26,8%; третє - субстантивація (6,7%); четверте - запозичення (3,8%); п'яте - осново- і словоскладання (1,8%).

Вторинні назви виникли на основі подібності ВТ чи їх елементів до предметів інших ідеографічних сфер чи їх частин: органів або частин тіла людини чи тварини, предметів побуту, рослин чи їх частин, предметів чи явищ природи, геометричних фігур, елементів орнаменту, інших різновидів ремесел чи рукоділля. Базою для виникнення вторинних номінацій послужили ознаки, що є основою первинних номінацій, та їх різноманітні комбінації. Аналіз вторинних номінацій, які зафіксовані у досліджуваних говірках, показав, що більшість з них виникла у результаті подібності зовнішніх ознак зіставляваних реалій: форми, будови, кольору, забарвлення, рідше - внутрішніх чи функціональних властивостей: тактильних якостей, призначення.

Здійснений аналіз образних назв засвідчив, що найчастіше вони утворюються на основі асоціативної подібності ВТ чи їх елементів до органів або частин тіла людини чи тварини - 293 назви, 25,8% (з них 78 - однослівні назви, 215

- складні й ускладнені конструкції). Друге місце займають назви, що виникли на основі асоціативної подібності до рослин або їх частин, - 262 назви, 23,1% (з них 97 - однослівні, 165 - складні й ускладнені конструкції); третє - назви, що виникли на основі подібності ВТ до предметів побуту, - 173 назви, 15,2% (з них 110 - однослівні назви, 63 - складні й ускладнені конструкції); четверте - назви, що виникли на основі подібності ВТ до тварин, - 114 назв, 10% (з них 41 - однослівні, 73 - складні й ускладнені конструкції); п'яте - назви, що виникли на основі подібності ВТ до предметів чи явищ природи, - 106 назв, 9,3% (з них 13 - однослівні, 93 - складні й ускладнені конструкції); шосте - назви, що виникли на основі подібності ВТ до складових частин орнаментів чи їх елементів, - 78 назв, 6,9% (з них 12 - однослівні, 66 - складні й ускладнені конструкції); сьоме - назви, що виникли на основі подібності ВТ до геометричних фігур, - 51 назва, 4,5% (з них 24 - однослівні, 27 - складні й ускладнені конструкції); восьме - назви, що виникли на основі подібності ВТ до інших ВТ чи їх елементів, - 40 назв, 3,5% (з них 25 - однослівні, 15 - складні й ускладнені конструкції); дев'яте - назви, що виникли на основі подібності ВТ до інших різновидів рукоділля, ремесел чи їх елементів, - 19 назв, 1,7% (з них 9 - однослівні, 10 - складні й ускладнені конструкції).

Переважає більшість назв ВТ (62,5%), що виникли на основі асоціативного переосмислення слів з цієї ж чи інших ідеографічних сфер, реалізують універсальну модель семантичної мотивації “зовнішній вигляд: подібний до...” + “спосіб виконання ВТ чи її елементів”. За ступенем продуктивності використання цієї моделі перше місце посідають назви ВТ, що виникли на основі асоціативної подібності до предметів чи явищ природи; друге - ті, що виникли на основі асоціативної подібності до складових частин орнаментів чи їх елементів; третє - до предметів побуту, четверте - до тварин, п'яте - до рослин чи їх частин; шосте - до органів або частин тіла людини чи тварини; сьоме - до геометричних фігур; восьме - до інших різновидів рукоділля, ремесел чи їх елементів; дев'яте - до інших ВТ чи їх елементів.

Серед афіксальних засобів номінації за ступенем продуктивності використання перше місце посідає суфіксальний тип (104 назви, 58,8%); друге - префіксально-суфіксальний (43 назви, 24,9%); третє - безафіксний (26 назв, 14,6%); четверте - префіксальний (4 назви, 1,7%).

Назв ВТ, які утворені шляхом субстантивації прикметників чи дієприкметників, зафіксовано 6,7%. За ступенем продуктивності цей засіб номінації посідає третє місце. Назв відповідних ВТ, утворених шляхом субстантивації, у фаховій літературі не виявлено.

У досліджуваних говірках продуктивним виявилось утворення назв ВТ шляхом лексикалізації окремих граматичних форм слів чи прийменникових конструкцій з подальшою їх субстантивацією. Здатність переходити до розряду іменників найчастіше виявляють іменникові граматичні форми з прийменниками чи без них (91 фіксація).

Назви ВТ, утворені шляхом запозичення іншомовної назви, становлять 3,8% і займають четверте місце за ступенем продуктивності. Найбільшу частину становлять запозичення з німецької, румунської, російської, французької, польської мов, поодинокі запозичення виявлено з перської мови. Визначення способу номінації, який використано при утворенні назви ВТ у мові, з якої вона запозичена, вимагає додаткових етимологічних досліджень.

Серед назв ВТ, що функціонують у досліджуваних говірках, виділяються типові моделі, які ілюструють характер взаємозв'язків між реалією (ВТ) та її назвою: 1) запозичена ВТ - запозичена назва; 2) запозичена ВТ - власна назва; 3) запозичена ВТ - запозичена ВТ + власна назва; 4) власна ВТ - власна назва; 5) власна ВТ - запозичена назва; 6) власна ВТ - власна назва + запозичена назва; 7) спільна для кількох народів ВТ - власна назва; 8) спільна для кількох народів ВТ - запозичена назва; 9) спільна для кількох народів ВТ - власна назва + запозичена назва.

Назви ВТ, що утворені у досліджуваних говірках способом осново- і словоскладання, становлять 1,8% і за ступенем продуктивності використання посідають п'яте місце.

Однослівні назви (прості і композитні) лише частково представляють типи мовного позначення ВТ досліджуваних говірок. Поряд з однослівними назвами ВТ, утвореними різними способами і засобами номінації, що нараховують 660 фіксацій (23,5%), у досліджуваній ЛСГ виявлено номени іншої структури - складні й ускладнені конструкції, які нараховують 2144 вияви (76,5%); з них складних - 1536 (54,8%; ускладнених - 608 (21,7%).

У професійній літературі фіксується подібне співвідношення структурних типів назв ВТ: однослівні номени (прості і композитні) становлять 26,9%; комплексні - 73,1%; з них 53,6% становлять бінарні конструкції (СК); 19,5% - УК.

Продуктивність складних конструкцій пояснюється потребою диференціації назв на рівні: спосіб виконання ВТ - різновид її відтворення. СК, зафіксовані у досліджуваних говірках, побудовані за моделями підрядної залежності - узгодження та керування - і апозитивного типу зв'язку; в ускладнених

- складні й ускладнені конструкції). Друге місце займають назви, що виникли на основі асоціативної подібності до рослин або їх частин, - 262 назви, 23,1% (з них 97 - однослівні, 165 - складні й ускладнені конструкції); третє - назви, що виникли на основі подібності ВТ до предметів побуту, - 173 назви, 15,2% (з них 110 - однослівні назви, 63 - складні й ускладнені конструкції); четверте - назви, що виникли на основі подібності ВТ до тварин, - 114 назв, 10% (з них 41 - однослівні, 73 - складні й ускладнені конструкції); п'яте - назви, що виникли на основі подібності ВТ до предметів чи явищ природи, - 106 назв, 9,3% (з них 13 - однослівні, 93 - складні й ускладнені конструкції); шосте - назви, що виникли на основі подібності ВТ до складових частин орнаментів чи їх елементів, - 78 назв, 6,9% (з них 12 - однослівні, 66 - складні й ускладнені конструкції); сьоме - назви, що виникли на основі подібності ВТ до геометричних фігур, - 51 назва, 4,5% (з них 24 - однослівні, 27 - складні й ускладнені конструкції); восьме - назви, що виникли на основі подібності ВТ до інших ВТ чи їх елементів, - 40 назв, 3,5% (з них 25 - однослівні, 15 - складні й ускладнені конструкції); дев'яте - назви, що виникли на основі подібності ВТ до інших різновидів рукоділля, ремесел чи їх елементів, - 19 назв, 1,7% (з них 9 - однослівні, 10 - складні й ускладнені конструкції).

Переважає більшість назв ВТ (62,5%), що виникли на основі асоціативного переосмислення слів з цієї ж чи інших ідеографічних сфер, реалізують універсальну модель семантичної мотивації "зовнішній вигляд: подібний до..." + "спосіб виконання ВТ чи її елементів". За ступенем продуктивності використання цієї моделі перше місце посідають назви ВТ, що виникли на основі асоціативної подібності до предметів чи явищ природи; друге - ті, що виникли на основі асоціативної подібності до складових частин орнаментів чи їх елементів; третє - до предметів побуту, четверте - до тварин, п'яте - до рослин чи їх частин; шосте - до органів або частин тіла людини чи тварини; сьоме - до геометричних фігур; восьме - до інших різновидів рукоділля, ремесел чи їх елементів; дев'яте - до інших ВТ чи їх елементів.

Серед афіксальних засобів номінації за ступенем продуктивності використання перше місце посідає суфіксальний тип (104 назви, 58,8%); друге - префіксально-суфіксальний (43 назви, 24,9%); третє - безафіксний (26 назв, 14,6%); четверте - префіксальний (4 назви, 1,7%).

Назв ВТ, які утворені шляхом субстантивації прикметників чи дісприкметників, зафіксовано 6,7%. За ступенем продуктивності цей засіб номінації посідає третє місце. Назв відповідних ВТ, утворених шляхом субстантивації, у фаховій літературі не виявлено.

У результаті узагальнення МО, використаних при творенні назв ВТ, визначається три принципи номінації: 1) за зовнішньою ознакою (кольором, розміром, формою, будовою); 2) за внутрішньою якістю (способом відтворення; способом розміщення ВТ чи її елементів; способом нанесення вишивальних стібків на тканину; дотиковими властивостями тощо); 3) за функціональною властивістю (практичним застосуванням, призначенням чи виконуваною функцією і под.).

У межах НР вичленовуються лексико-мотиваційні гнізда (ЛМГ), у які входять назви різної структури, які або стрижневі компоненти яких реалізують найістотнішу для певного ЛМГ МО. Розрізняються НР кількістю ЛМГ, що вичленовуються у них, а також типом поєднання МО у ЛМГ.

Для кожного НР, крім спільних (спосіб виконання, спосіб розміщення, будова і под.), характерні і специфічні репертуари МО (час виникнення, побутування ВТ, подібність до інших різновидів рукоділля, ремесел і под.).

Основними засобами номінації ВТ є семантичне переосмислення, утворення комплексних номенів, різні види афіксації, субстантивация, слово- і основоскладання, а також запозичення.

Картографування лексичного і мотиваційного варіювання назв ВТ досліджуваних говірок показало особливості цих явищ. Мотиваційні карти демонструють якість МО та продуктивність їх у просторі; лексичні - відтворюють наслідки взаємодії різних способів і засобів номінації ВТ, які спрямовані на реалізацію тих чи інших МО.

СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ АВТОРОМ ПРАЦЬ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

1. Матеріали до словника буковинських говірок. - Вип.6. - Чернівці, ЧДУ, 1979. - С.88-96.

2. Найменування способів вишивання, утворених шляхом семантичного переосмислення // Структура і семантика мови у функціональному аспекті: Збірник наукових праць. - Чернівці, 1996. - С.26-36.

3. Міграційні процеси і запозичення в системі термінолексики вишивання Карпатського регіону // Демографічна ситуація в Карпатському регіоні: реальність, проблеми, прогнози на XXI століття: Матеріали Міжнародної науково-практичної конференції. - Чернівці - Київ, 1996. - С.427-432.

4. Из наблюдений над профессиональной терминологией художественного промысла (в ареальном аспекте): Статья (депон. в ИНИОН АН СССР 91188) л 36041. - Москва, 1989. - 0,5 печ.л.

5. Лексика художнього вишивання в говірках української мови // Проблеми дослідження вишивання в говірках української мови: Тези доповідей. - Ужгород, 1978. - С.28-29.

6. Українсько-російські міжмовні зв'язки в галузі народної термінології // Лексика української мови у її зв'язках з сусідніми слов'янськими і неслов'янськими мовами: Тези доповідей. - Ужгород, 1982. - С.128 - 129.

7. Ареальна характеристика назв художньої вишивки в буковинських говірках // Тези доповідей і повідомлень XV Республіканської діалектологічної наради "Структура і розвиток українських говорів на сучасному етапі". - Житомир, 1983. - С.49-50.

8. Процессы синонимизации терминологии художественного промысла в ареальном аспекте // Совещание по вопросам диалектологии и истории языка: Тезисы докладов и сообщений. - Москва - Ужгород, 1984. - Т.2. - С.150-152.

9. Названия вышитой одежды и её элементов в украинских говорах Карпат и Прикарпатья // Всесоюзная сессия по итогам этнографических исследований: Тезисы докладов. - Часть II. - Москва - Черновцы, 1984. - С.352-354.

10. Изучение профессиональной лексики говорев Карпат и Прикарпатья методом картографирования // Картографическое обеспечение основных направлений экономического и социального развития Украинской ССР и её регионов: Тезисы докладов VI Республіканской научной конференции. - Черновцы, 1987. - С.140-141.

11. Взаємодія загальнонародного та територіально-діалектного у системі художнього промислу // Молоді учені-суспільствознавці УРСР - 70 - річчю Великого Жовтня: Тези республіканської науково-теоретичної конференції. - Львів, 1987. - С.188-189.

12. Карпатська вишивка - один із компонентів духовної культури слов'ян // X Всеукраїнська славістична конференція "Духовне відродження слов'ян у контексті європейської та світової культур": Тези доповідей. - Т.І. - Чернівці, 1992. - С.14-15.

13. Принципи номінації вишивальних способів на Буковині // До витоків назви краю Буковина (600- річчя першої писемної згадки): Тези доповідей та повідомлень II Буковинської конференції. - Чернівці, 1992. - С.124-125.

14. Структурно-семантичні моделі найменувань способів вишивання Карпатського регіону // Матеріали Міжнародної наукової конференції "Семантика мови і тексту": Тези доповідей. - Ч.І. - Івано-Франківськ, 1993. - С.95-96.

15. Найменування для позначення вишивальних процесів на буковинській Гуцульщині // Матеріали Всеукраїнської наукової конференції "Українська мова на Буковині". - Чернівці, 1994. - С.66-68.

16. Словосполучення як засіб номінації вишивальних технік у гуцульських та суміжних з ними говірках // Проблемні питання синтаксису. - Чернівці: ЧДУ. - 1997. - С.128 - 134.

АНОТАЦІЇ

Зінченко І.В. Номінація вишивальних технік у гуцульських і суміжних з ними говірках. - Рукопис.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата філологічних наук за спеціальністю 10.02.01 - українська мова. - Інститут української мови НАН України, Київ, 1997.

Дисертацію присвячено комплексному дослідженню складу і структури, особливостей семантичної мотивації, принципів, способів і засобів номінації вишивальних технік у гуцульських і суміжних з ними говірках. У дисертації вперше введено у науковий обіг назви вишивальних технік (2804 номени), що зафіксовані автором у гуцульських і суміжних з ними говірках, а також здійснено спробу системного дослідження складу і структури, проблем семантичної мотивації і номінації, а також місця мотиваційних серед інших видів системних зв'язків у досліджуваній групі лексики. Встановлено, що лексико-семантична група назв вишивальних технік становить собою структурну і семантичну цілісність. Мотиваційні зв'язки охоплюють всю лексико-семантичну групу назв вишивальних технік. Для називання вишивальних технік з більшою продуктивністю використовується непрямий спосіб номінації (64,87%), прямий спосіб номінації становить 35,13%. Основними засобами номінації вишивальних технік є семантичне переосмислення, утворення комплексних номенів, афіксація, субстантивація, слово- і основоскладання, а також запозичення.

Ключові слова: лексико-семантична група, номінативний блок, номінативний ряд, семантична мотивація, мотиваційна ознака, мотиваційне значення, номінація, спосіб номінації, засіб номінації, вишивальна техніка.

Зинченко И.В. "Номинация вышивальных техник в гуцульских и смежных с ними говорах". - Рукопись.

Диссертация на соискание ученой степени кандидата филологических наук по специальности 10.02.01 - украинский язык, Институт украинского языка НАН Украины, Киев, 1997.

Диссертация посвящена комплексному исследованию состава и структуры, особенностей семантической мотивации, принципов, способов и средств номинации вышивальных техник в гуцульских и смежных с ними говорах. В диссертации впервые введены в научный оборот названия вышивальных техник (2804 номена), которые зафиксированы автором в гуцульских и смежных с ними говорах, а также совершена попытка системного исследования состава и структуры, семантической мотивации и номинации, определения места мотивационных связей среди других видов системных отношений у исследуемой группе лексики. Установлено, что лексико-семантическая группа названий представляет собой структурную и семантическую целостность. Для называния вышивальных техник с большей продуктивностью используется непрямой способ номинации (64,87%), прямой способ номинации составляет 35,13%. Мотивационные связи охватывают всю лексико-семантическую группу названий вышивальных техник. Основными средствами номинации этих техник являются: семантическое переосмысление, образование комплексных наименований, аффиксация, субстантивация, слово- и основосложение, а также заимствование.

Ключевые слова: лексико-семантическая группа, номинативный блок, номинативный ряд, семантическая мотивация, мотивационный признак, мотивационное значение, номинация, способ номинации, средство номинации, вышивальная техника.

Zinchenko I.V. The Nomination of Embroiding Techniques in Gutsul and Frontier Dialects.

Dissertation standing for a degree of the candidate of philological sciences on the speciality 10.02.01.- the Ukrainian language NAS of Ukraine, Kyiv, 1997.

The dissertation is dedicated to the investigation of composition and structure, semantic motivation peculiarities, principles, ways and means of the embroiding techniques in gutsul and frontier dialects. In the given thesis for the first time lexics nominating embroiding technique fixed in gutsul and frontier dialects is introdused for scientific use. The attempt of system investigation of contents and structure, problems of

semantic motivation and nomination and the place of motivation links among another kinds of system relations in the given group of lexics has been carried out. It has been established that lexico-semantic group of embroiding techniques nominations represents structural and semantic integrity. For nomination of embroiding techniques the undirect way of nomination is primarily used (in 64,87%), the direct way of nomination concerns 35,13%. Motivational relations cover the whole lexico-semantic group of embroiding techniques. The main means of embroiding techniques nomination are semantic recompensation, different kinds of affixation, substantivation, word- and stem-building and the formation of complex nomens.

The key-words: lexico-semantic group, nominative block, nominative row, semantic motivaion, motivational sign, nomination, nomination way, nomination mean, embroiding technique.

A handwritten signature or set of initials in dark ink, located in the lower right quadrant of the page. The writing is cursive and somewhat stylized, possibly representing the author's name.

Підписано до друку 19.11.97.
Різографічний друк.
Тираж 100 примірників.
Віддруковано СП "Різо-Принт",
Київ, вул Дмитрівська, 30,
тел./факс (044) 216 4298, 216 2910, 216 5431